

Галина Галкіна

ТИПОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНО-КОГНІТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена об'єктивною потребою в класифікації професійно-когнітивних умінь майбутніх учителів-філологів. У статті розглянуто поняття професійної компетентності вчителя-філолога та її компоненти, запропоновано типологію професійно-когнітивних умінь, визначено місце професійно-когнітивних умінь в структурі компетентності вчителя-філолога та умови їх формування.

Ключові слова: професійна компетентність, учитель-філолог, типологія, структура компетентності, професійно-когнітивні уміння.

Інноваційні процеси в сучасному освітньому просторі набирають оберти, породжуючи нові методи навчання, розширюючи освітньо-інформаційну базу, урізноманітнюючи освітні ресурси, і тим самим підвищують планку підготовки педагогічних кадрів. За відсутністю часу на адаптацію та акліматизацію, молодий спеціаліст змушений перебудовуватися на новий лад, постійно вдосконалювати свої знання та вміння, бути готовим до реформувань і нововведень. Завдання підготовки випускників до мінливих умов професійної діяльності визначено як головне в компетентнісному підході до професійної підготовки фахівців у вітчизняних закладах вищої освіти. Одним із засобів вирішення такого завдання виступає цілеспрямоване послідовне формування професійно-когнітивних умінь студентів.

На даному етапі розвитку компетентнісного підходу при наявності численних наукових праць, присвячених компетентності філолога, лінгвіста (В. Асмус, О. О. Бугреева, І. О. Зимня, Н. Г. Китайгородська, Я. М. Колкер, Б. А. Лапідус, О. О. Леонтьєв, В. Г. Маранцман, Р. П. Мільруд, І. І. Халєєва), педагога (В. Ф. Башєва, Г. Б. Голуб, В. О. Кальней, Є. Я. Коган, А. К. Маркова, Т. Орджи, А. А. Пінський, Д. Равен, Д. Старк, Д. Стретч, І. Д. Фрумін, К. Хіттон, М. Холстед, О. В. Хуторський, О. В. Чуракова), немає одностайного визначення структури компетентності майбутнього вчителя-філолога. Зміст термінів «філологічна компетентність» та «філологічна компетенція» залишається предметом наукових дискусій через невизначеність наукового та освітнього змісту терміна «філологія» (О. О. Бистрова, Г. О. Винокур). Через це набуло поширення трактування філологічної компетенції як загального уявлення про теоретичні лінгвістичні дисципліни та гуманітарні науки [4], дещо абстрактне

залучення до духовної культури людства. Як наслідок, не розроблено структуру професійно-філологічної компетенції, не відокремлено професійно-когнітивних умінь, формування яких уможлиблює її становлення.

Мета статті – запропонувати типологію професійно-когнітивних умінь майбутніх учителів-філологів.

У студентському віці відбувається активний розвиток розумових процесів, що сприяє продуктивному засвоєнню філологічних знань студентами, в основі якого – опора на свідому інтелектуальну активність. На основі розвинених інтелектуальних здібностей відбувається процес формування професійно-когнітивних умінь і творчих здібностей, завдяки яким розвивається здатність особистості самостійно вдосконалювати професійну компетентність.

На сьогодні у процесі підготовки вчителя мови та літератури позначилося явне протиріччя між загально-пізнавальним характером вивчення студентами філологічних дисциплін і професійною спрямованістю навчання. Загально-навчальні когнітивні вміння (уміння опрацьовувати великий обсяг інформації, аналізувати, порівнювати і т.п.) тим чи іншим чином формуються та застосовуються при вивченні більшості навчальних дисциплін, у той час як формування вузькоспеціальних когнітивних умінь – уміння формулювати версії та оцінки як мовних явищ (наприклад, експансії англіцизмів у національне лінгвокультурне середовище), так і педагогічних явищ (наприклад, з'ясовувати характер впливу соціально-економічних, політичних і культурних процесів на зміст і напрям освіти), оцінювати комунікативну й когнітивну поведінку учнів, успішність формування мотиваційної сфери у процесі вивчення філологічних дисциплін – не згадується в освітньо-професійній програмі. Проте, професійно-когнітивні вміння складають визначальний блок у структурі професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога. Для того, щоб визначити їхню типологію, роль і місце, необхідно уточнити зміст і структуру професійної компетентності вчителя-філолога.

Поняття «компетентність» дотепер не має точного визначення, але воно пов'язане із знаннями, прикладними вміннями, психологічною готовністю й особистісною оцінкою. У загальнопрофесійній схемі вміння визначають поле «знаю, як» [2], психологічна готовність – стійку систему якостей особистості (позитивне відношення до діяльності, організованість, уважність, самовладання й т. ін.), особистісна оцінка впливає на вміння мислити критично, творчо підходити до рішення поставлених завдань. Термін «компетенція» як володіння системою граматичних правил, що забезпечує володіння мовою, був уведений Н. Хомським [8] у межах теорії трансформаційної граматики. У педагогіці цей термін має інше значення. У нашому дослідженні ми спираємося на визначення компетенції

О. І. Суригіним як сукупності знань, умінь, досвіду, необхідних для певної діяльності [6].

Компетенція – набір вимог, висунутих фахівцеві, компетентність – результат, здатність відповідати цим вимогам, тобто володіння і здатність до актуального прояву відповідної компетенції, включаючи індивідуально-особистісне ставлення до неї і до предмету діяльності, актуальна, особистісна якість, інтелектуально та особистісно-обумовлена соціально-професійна характеристика людини [2]. Відповідно, по-перше, поняття компетенції вужче, ніж поняття компетентності; по-друге, професійна компетентність визначається через компетенції.

Професійна компетентність учителя-філолога включає емоційно-вольову сторону, а також знання, уміння, навички, необхідні як педагогові, так і філологові [4]. Педагогічна компетентність є здатністю проявляти володіння базовими педагогічними компетенціями на практиці. Це ті компетенції, які формуються в ході професійної комунікації, професійно-когнітивної, організаторської, соціальної та регулятивної діяльності. Ключовими компетентностями філолога виступають функціональні, мотиваційні та соціальні компетентності особистості [2; 5]. Через предметну специфіку професійної діяльності вчителя-філолога, його функціональні компетентності забезпечують вміння оперувати науковими знаннями та фактичним матеріалом і включають професійно-філологічну, професійно-комунікативну, інформаційну, психолого-педагогічну та наукову компетентності, вміння використовувати джерела інформації та інформаційно-комунікаційні технології для власного розвитку.

Під філологічною компетенцією розуміють сукупність культури мовленнєвої поведінки та культури читання, які забезпечують здатність особистості до здійснення повноцінної комунікації та ціннісної орієнтації в культурному просторі в його діахронічній та синхронічній вербальних проєкціях [3].

Відповідно, професійно-філологічна компетенція вчителя-словесника складається з таких компонентів: а) професійно-лінгвістичної компетенції як комплексу фундаментальних наукових лінгвістичних знань, практичних умінь як показника високого рівня розвитку мовної особистості вчителя, та методичних умінь формування мовної особистості учнів; б) професійно-літературознавчої компетенції як комплексу фундаментальних наукових знань із теорії та історії літератури, практичних умінь як показника високого рівня розвитку культури читання вчителя, та методичних умінь формування культури читання учнів.

Більшість дослідників включають до складу професійної компетентності вчителя-філолога методичну (О. Б. Бігіч, В. І. Блінов, К. С. Махмурян, Г. Ф. Мельникова, О. М. Соловова, А. М. Тевелевич), або лінгводидактичну (О. Ю. Варламова, О. С. Глазиріна, І. А. Лобирьова) компетентність, яка є певною конкретизацією психолого-педагогічної

компетенції за напрямом професійної діяльності.

Отже, компонентами структури компетентності майбутнього вчителя-філолога виступають професійно-філологічна, професійно-комунікативна, інформаційна, лінгводидактична компетенції, а також мотиваційні та соціальні ключові компетентності особистості, які уможливають прояв перелічених компетенцій у професійній діяльності. Відповідно, професійно-когнітивні вміння в складі професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога доцільно розподілити на три блоки вмінь: професійно-філологічних, професійно-комунікативних, інформаційних та лінгводидактичних.

Для уточнення номенклатури кожного з перелічених блоків умінь, а також для визначення послідовності їх формування у нашому дослідженні зроблена змога кореляції професійно-когнітивних умінь майбутніх учителів-філологів із існуючою типологією когнітивних умінь (Г. А. Атанов, Т. І. Ефрос, І. О. Зимня, В. Г. Зінченко, І. А. Зязюн, А. В. Мудрик, І. Ф. Сулима, А. І. Щербаков).

Г. А. Атанов [1] виділяє такі групи вмінь: базові, методологічні, загальні, міжпредметні, предметні. У запропонованій класифікації системотворчим фактором є послідовність формування вмінь. За Г. А. Атановим, вміння кожної групи спочатку становлять мету навчання; після того, як відповідні дії набувають розумової форми, вони перестають бути метою та перетворюються на засіб досягнення нової мети, а саме – оволодіння вміннями наступної групи.

Базові когнітивні вміння мають найбільше значення та детермінуються людською природою того, хто навчається. Стосовно вчителя-філолога, це базові інформаційні вміння спостереження, встановлення аналогій, зіставлення й протиставлення фактів і явищ, нового з відомим, структурування, систематизації та категоризації інформації, використання індукції, дедукції, абстрагування, конкретизації, аналізу й синтезу. В свою чергу, вони зумовлюють когнітивні здібності особистості, оскільки становлять базу формування й розвитку всіх професійно-когнітивних умінь.

Методологічні вміння відображають підхід до пізнання спеціальності, а також до самопізнання в процесі майбутньої професійної діяльності. Цю групу складають вміння сприймати та аналізувати світоглядні соціально й особистісно значущі аспекти філософських проблем, пов'язаних зі сферою майбутньої педагогічної діяльності; вміння формувати мету діяльності, вибирати відповідні способи, засоби та методи досягнення поставленої мети, відокремлювати в об'єкті предмет вивчення, переробляти й перегруповувати навчальний матеріал. До цієї групи також входять вміння, які забезпечують методологічно коректний підхід до розвитку творчих здібностей школярів, формування їхньої мовної особистості, розвитку культури читання, підготовку до самостійної роботи.

Загальні когнітивні вміння виконують організаційні, забезпечувальні та виконавчі функції, наприклад, уміння планувати й організовувати свою пізнавальну діяльність в цілому, рефлексивні вміння щодо ступеню результативності власної професійної діяльності, уміння здійснення самоконтролю та самооцінювання та ін.

Предметні когнітивні вміння забезпечують оволодіння та вдосконалення професійно-комунікативної, професійно-лінгвістичної, професійно-літературознавчої та лінгводидактичної компетенцій.

Міжпредметні когнітивні вміння займають в ієрархії професійно-когнітивних умінь найвищу сходинку, оскільки саме вони покликані забезпечити здатність вчителя-філолога до інтеграції та актуалізації вищеперелічених компетенцій у професійній діяльності з метою формування мовної особистості учнів у цілісності її когнітивного, мотиваційного й діяльнісного компонентів.

Запропонована типологія професійно-когнітивних умінь майбутнього вчителя-філолога дозволила сформулювати гіпотезу нашого дослідження таким чином. Формування професійно-когнітивних умінь майбутніх вчителів-філологів як засади розвитку здатності студентів до професійно-особистісного самовдосконалення продовж життя може ефективно здійснюватися за таких умов:

- спрямованість вивчення філологічних дисциплін на формування в майбутніх вчителів-філологів інтегрованих професійно-когнітивних умінь;
- структурування змісту навчання рідної та іноземної мов та літератур відповідно до триетапної моделі розвитку професійно-когнітивних умінь вчителя-філолога, де на першому етапі формуються базові та методологічні вміння, на другому – загальні, на третьому – вузькоспеціальні (предметні) та міжпредметні вміння;
- моделювання у процесі навчання мови та літератури професійно-комунікативних ситуацій як засобу вмотивування та активізації когнітивної діяльності студентів;
- оптимізація самостійної та індивідуальної навчальної діяльності студентів за рахунок залучення до використання інформаційно-комунікативних технологій в процесі вирішення проблемних професійних завдань;
- розробка і впровадження на старших курсах спецсеминарів, які уявляються ефективнішими за спеціальні лекційні курси, оскільки надають більше можливостей для створення умов практичного апробування студентами набутих знань і сформованих умінь у модельованих ситуаціях професійної взаємодії.

Формування професійно-когнітивних умінь є одним з найголовніших завдань підготовки вчителів-філологів у вищому навчальному закладі. Класифікація цих умінь залежить від виду компетенції, яка формується, тому, виходячи зі структури професійної компетентності вчителя-

філолога, можна виділити соціально-особистісні, професійно-філологічні, професійно-комунікативні, інформаційні, лінгводидактичні та наукові когнітивні вміння. Кожен блок професійно-когнітивних умінь, в свою чергу, є системою базових, методологічних, загальних, вузькоспеціальних і міжпредметних умінь. Умовами ефективного формування перелічених когнітивних умінь виступають: структурування змісту навчання рідної та іноземної мов та літератур відповідно до триетапної моделі розвитку професійно-когнітивних умінь вчителя-філолога, моделювання у процесі навчання мови та літератури професійно-комунікативних ситуацій, оптимізація самостійної та індивідуальної навчальної діяльності студентів за рахунок залучення до використання інформаційно-комунікативних технологій в процесі вирішення проблемних професійних завдань, розробка і впровадження спецсеминарів для створення можливості практичного апробування студентами набутих знань і сформованих умінь у модельованих ситуаціях професійної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атанов Г. А. Деятельностный подход в обучении: [моногр.] / Геннадий Алексеевич Атанов. – Донецк : ЕАИ-пресс, 2001. – 160 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
3. Каменська І. Б. Зміст філологічної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови / І. Б. Каменська // Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту ім Т. Г. Шевченко. – Вип. 92. Серія : Педагогічні науки / гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – С. 127–129.
4. Соловова Е. Н. Формирование филологической компетенции в профильной школе и вузе / Е. Н. Соловова, Е. А. Пореченкова // ИЯШ. – 2006. – № 8. – С. 13–18.
5. Стратегія реформування освіти в Україні: реком. з освітньої політики / [ред. В. Андрущенко]. – К. : К.І.С., 2003. – 296 с.
6. Сурыгин А. И. Основы теории обучения на неродном для учащихся языке / Александр Игоревич Сурыгин. – СПб. : Златоуст, 2000. – 230 с.
7. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты / Андрей Викторович Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 23 апреля 2002. – Режим доступа к журн. : <http://www.eidos.ru/journal/htm>. – В надзаг. : Центр дистанционного образования «Эйдос». – Название с титул. экрана.
8. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / Noam Chomsky. – Reprint ed. – MIT Press, 1994. – 251 p.